

CANTAREIRAS: A EXPOSICIÓN DA TRANSMISIÓN

TRADITIONAL GALICIAN FEMALE SINGERS: AN EXHIBITION OF TRANSMISSION

Isabel Vigo Rodríguez

Museo do Pobo Galego
Arquivo do Patrimonio Oral da Identidade

ORCID: 0009-0003-4917-0780

Resumo: A iniciativa da Real Academia Galega de homenaxear no Día das Letras Galegas 2025 sete creadoras de poesía oral, posibilitou que o Museo do Pobo Galego crease unha exposición temporal de produción propia para visibilizar o legado inmaterial das cantareiras presente en tódolos seus departamentos: colección, biblioteca, arquivo gráfico, documental e sonoro. O discurso, alumeado dende a perspectiva de xénero e sen perder o fío da transmisión natural do patrimonio oral, urdiu un arquivo de nomes femininos que ficaran esvaecidos tralo concepto de creación colectiva. A multitude de historias profesionais e persoais que xurdiron deste estudo dá conta da necesidade de seguir investigando neste ámbito.

Abstract: The initiative of the Real Academia Galega to honour seven female oral poets on the Día das Letras Galegas [Galician Literature Day] 2025 enabled the Museo do Pobo Galego [Galician Ethnographic Museum] to create a temporary self-produced exhibition in order to highlight the intangible legacy of the *cantareiras* (traditional Galician female singers) across all its departments: collection, library, documentation, and visual and sound archives. The exhibition narrative was based on a gender perspective while maintaining focus on the natural transmission of oral heritage; an archive of female names that had been forgotten in the wake of the concept of collective creation was compiled. The multitude of professional and personal stories that emerged from this study underscores the need for further research in this field.

Palabras chave: Letras Galegas, cantareiras, exposición, transmisión.

Key words: Galician Literature, traditional Galician female singers, exhibition, transmission.

A decisión da Real Academia Galega de homenaxear as creadoras da poesía oral no Día das Letras Galegas 2025, supuxo para o Museo do Pobo Galego a extraordinaria oportunidade de expor e dignificar a preservación do legado das cantareiras. Para a ocasión, a totalidade do equipo técnico da institución afrontou a angueira de concibir unha exposición temporal de produción propia co foco posto na transmisión deste patrimonio cultural inmaterial. *Cantareiras. Oralidade. Creación. Transmisión* situouse no claustro alto do Museo entre o 11 de abril e o 28 de setembro de 2025 e incluíu fondos da colección e da biblioteca así como dos arquivos gráfico, documental e sonoro da institución.

Tras unha investigación acoutada a seis meses, e coa man de Juan Feáns no deseño, a variedade de pezas, fotografías e sons foron tecendo o fío transmisor da oralidade ao longo do tempo. No inicio, un espello reflectía ante a persoa visitante o significado do verbo transmitir para interpelala como parte da comunidade portadora. A seguir, unha restra de cántigas alentaban a participar e darlle continuidade á tradición oral por todo o andar. Deste xeito arrincaba a exposición da transmisión, comezando pola orixe natural efémera para logo continuar co seu traslado á escrita, ás gravacións, ás interpretacións e tamén reinterpretacións, denotando como as voces se transferiron do íntimo ao público en distintos formatos e soportes e atinxían de igual xeito as emocións.

Os contidos reflectidos en paneis informativos, vitrinas, pantallas e códigos QR deron conta dun percorrido cronolóxico que afondou con perspectiva de xénero nas narrativas históricas e culturais que contribuíron a avivar o apelativo de colectividade anónima no canto de enxalzar nomes propios, nomeadamente os femininos. Pois foron as mulleres as que xogaron un papel fundamental na creación e preservación da poesía oral, tal e como apuntaba xa no século XVIII frei Martín Sarmiento:

En Galicia as mulleres non só son poetisas, senón tamén músicas naturais. [...] Na maior parte das coplas galegas, falan as mulleres cos homes; e é porque elas son as que compoñen as coplas, sen artificio ningún; e elas

mesmas inventan os tons ou aires a que as han de cantar, sen ter idea da Arte Música. (Ibarra 1775, p. 238)

Con elas como protagonistas, xurdiron para esta exposición listas en positivo que reflectían esta realidade histórica. Neste estudo analizáronse cancioneros conservados nas bibliotecas do Museo mais tamén arquivos de acceso público como o de Alan Lomax ou o das Misións Folclóricas do IMF-CSIC. Mais a idea inicial de alumear a individualidade dentro do colectivo comezou ao saber do cancionero de Dolores Cancela Pérez, publicado en 2022. Esta labrega, de dezasete anos en 1911, era unha das informantes na sección “Folk-lore. Cantares populares” do *Boletín da Real Academia Galega*, onde se publicaron centos de cantigas entre os anos 1910 e 1915.

Pór o foco nestes materiais evidenciou nomes de informantes mais tamén de recolledoras en pequenas notas a rodapé. Estas mestras fixeran chegarlle á Academia os seus traballos de campo aínda que se asinaron baixo a autoría da redacción da publicación. Urdir o que se dilúe entre liñas foi un obxectivo permanente na investigación. Darlles nome ás que aparecían disimuladas para colocalas no centro e na memoria comunal tratando así de esvaecer o concepto do anonimato e poder sumar eses nomes de creadoras, transmisoras e recompiladoras aos das sete homenaxeadas: Rosa e Adolfiná Casás Rama, Eva Castiñeira Santos, Manuela Lema Villar, Teresa García Prieto e Asunción e Prudencia Garrido Ameijenda.

Cando, por fortuna, os nomes comezaron a encher de novo as publicacións e arquivos, decidiuse facer unha selección de informantes das que houbese fotografía e tivesen asociados os datos básicos da recollida. Isto creou un enorme mural de imaxes concibido como unha peza expositiva en si mesma, sen máis información que as facianas das mulleres que compartiran nalgún momento o seu saber. Esta parte complementábase coas tabletas instaladas na recreación dunha cociña, configuradas para poder consultar as fichas con datos e voces de cada unha das mulleres do mural. Este lugar esencial da casa, que tantas gravadoras acolleu para nutrir hoxe os arquivos, daba pé tamén a reflexionar sobre os distintos tempos que conviven nos rexistros atesourados. Sobre esta cuestión ten incidido en varias ocasións a artista e historiadora da arte Faia Díaz, enlazando a tradición coas creacións e reinterpretacións contemporáneas:

Sempre me fascinou a cuestión do tempo no arquivo [...] sinto que convive o tempo no momento no que unha escoita ese arquivo, o noso presente. Está tamén ese tempo [...] de quen está recollendo, na cociña, nos anos

setenta. Despois tamén está o tempo ao que se refiren eses cantos, porque moitas veces son elas mesmas as que din: “Ai, pois isto cantábase cando eu tiña 20 anos”. Pero logo aínda hai outro tempo máis ao que se poden referir os cantos, que é na propia narrativa, por exemplo, dos romances [...] E tamén se están referindo a outro tempo, aínda anterior, con esas reminiscencias medievais que temos nas historias. [...] A min paréceme abrumadora toda esa convivencia. (Museo do Pobo Galego 2025a)

Completaron a mostra materiais cedidos por informantes, compiladoras e compiladores, agrupacións ou mesmo parentes dalgunhas cantareiras. Entre outras pezas estaba, por exemplo, a pandeireta de Rosa Casás Rama, que recalaba en Bonaval por segunda vez da man de Richi Casás, agora para ficar exposta. O seu neto xa tocara este instrumento nos actos de celebración do corenta aniversario do Museo do Pobo no ano 2017. Fora un presente que el mesmo lle fixera á súa avoa, que non tivera pandeireta de seu, e que o acompañou nese evento en canto facía balance da perda da transmisión da poesía oral na súa familia. Un fenómeno común no país que o propio músico denominou como “xeración túnel” (Casás 2020).

En gran medida, a lírica tradicional deixou de facer parte da vida, de reproducirse nos seus contextos naturais e de herdarse. “Deixei de tocar porque tiven outra vida”, así o expresaba Carme Chouza Pérez cando se lle preguntou polos motivos que a levaran a deixar de tocar a pandeireta (Museo do Pobo Galego 2025b). En xullo de 2025 cumpríriáanse cincuenta anos dese momento, mais a homenaxe ás cantareiras fíxoa rachar co silencio das ferreñas que aínda conservaba no seu faiado. Xunto á súa pandeireta, máis moderna, dúas máis que se incorporaron á exposición: a do seu pai, Paco Chouza Tubío, e a da súa tía, Erundina Pérez Fabeiro. Pois esta familia formaba parte das Pandereteiras de Buxán, unha agrupación pioneira por actuar de pagamento nas festas do Santiaguíño do Monte, en Padrón. As historias persoais destas e outras pezas cedidas para a mostra recóllense no capítulo “Cantar coplas, contar pezas” do catálogo da mostra (Campo e Vigo 2025, pp. 96-109), que pretende afondar na vida dos obxectos máis do que nas súas características físicas.

Ao discurso expositivo inicial fóronse sumando tamén as voces de quen participou xenerosamente na produción dun audiovisual; “como se fixo”. O vídeo, obra de Seispés Producións Creativas, proxectouse ao final da exposición, e é unha peza chave da mesma. Con anterioridade á intención de realizar un catálogo, a idea de rexistrar declaracións e momentos relevantes concibiuse coa intención de prolongar no tempo a mostra efémera. A súa

posta á disposición pública no mes de xuño nas canles oficiais do Museo contribuíu do mesmo xeito á súa conservación e difusión. Os detalles do proceso quedaron expresados así por Elena Mareque, responsable de comunicación da institución e parte da produtora:

Entre anécdotas e descubertas, as preto de trinta entrevistas traducíronse en máis dunha ducia de horas de material de gravación a condensar nunha peza ideada cunha duración prevista de media hora e que medrou finalmente até os 45 minutos. Unha escolla que supuxo intensas xornadas de visionado, selección e estruturación e revisión até chegar á montaxe final. Buscábase combinar o relato máis puramente informativo co emocional, creando puntos de inflexión que lograsen unha lectura máis apegada ás emocións intrínsecas á música tradicional. [...] Neste relato, o material de arquivo procedente dos fondos do Museo ocupou un lugar central. Fotografías, audios e vídeos outórganlle á peza unha dimensión documental que só cobra pleno sentido grazas á súa atribución coidadosa. Esa precisión na concreción da autoría e procedencia de cada imaxe e son non é só cuestión de rigor académico, senón tamén unha garantía para que futuras xeracións poidan seguir o fío das fontes empregadas, dándolle así continuidade á cadea de transmisión que se quere reivindicar. (Campo e Vigo 2025, p. 53)

No decorrer das gravacións foron aparecendo, ademais de testemuñas e opinións inéditas, materiais orixinais como as pandeiretas de Buxán ou as cintas de casete e VHS de Eva Castiñeira. Así mesmo, rexistráronse instantes emocionantes, como o vivido con Teresa Reigía Pose, máis coñecida como Teresa dos Cucos. Logo de descubrir que a súa nai, Carme Pose Garrido, fora informante de Dorothe Schubarth, ambas cantaron xuntas de novo. Unha, vestida de Entroido na Pontella e a outra, a través do rexistro sonoro reproducido dende un teléfono móbil. Instantes que reafirman o valor engadido de traballar man a man coas portadoras.

Alén de todo o traballo de pescuda, a exposición continuou logo da súa inauguración en constante crecemento, pois foron bastantes os rescaldos que se avivaron a través das familias das informantes ao comezar a alumar nomes propios. Os novos relatos fóronse incorporando, en primeiro lugar, ao discurso das visitas comentadas para proceder despois á súa publicación. Un dos máis fortuítos, e non por iso menos relevante, deuse no proceso de montaxe da exposición. A colaboradora Noemí Peteiro Pereda tivo entre as súas mans un nome idéntico ao da súa avoa: Dolores Freire Vázquez.

Este dato fora baleirado do arquivo das Misións Folclóricas realizadas en Galicia por Pedro Echevarría entre as décadas de 1950 e 1960. Ao comprobar a procedencia da informante púidose afirmar non só que se trataba da mesma persoa, senón que tamén había rexistros recollidos ao seu pai, Jesús Peteiro Freire. Grazas aos datos asociados, sábese que aprenderan as cantigas da bisavoa da nosa colaboradora, alcanzando así un chanzo máis nesta liña familiar.

Poder poñerlle rostro a Dolores, mais tamén poder completar a historia dalgúns facianas do mural central da exposición, fixo parte do seu desenvolvemento participativo. É por iso que un número considerable de persoas individuais se incluíron na suma dos agradecementos. Foi así, grazas aos fíos que se tramaron con moitas mans, como se puido contactar coa descendencia de Salomé de Maroxo. Inspiración para artistas e grupos emerxentes, bandas sonoras de filmes e até para acompañar os roteiros sonoros do Museo. A historia da muller máis socorrida no APOI para investigadoras e creadoras nos últimos tempos, completouse xuntando no decurso da exposición catro xeracións da súa familia, que a recordaron e homenaxearon neste ano de celebracións á volta da poesía oral. Salomé Pardo Vázquez “por bailar era doente”, como ela mesma lle apuntou a Dorothé Schubarth en 1979. Foi costureira e nai de once fillas e fillos, e tamén das poucas mulleres da parroquia que, no seu tempo, sabían ler e escribir.

Esta figura tan envolvente foi celebrada durante a exposición mais tamén na presentación da publicación que a perpetúa sobre o papel. A cereixa do pastel para clausurar o ano cantareiras do Museo do Pobo Galego. Así o expresaba Carme Campo, técnica no Departamento de Educación e Acción Cultural (DEAC), durante o acto que tivo lugar o 17 de decembro de 2025 no Auditorio do Museo do Pobo Galego:

Soñar alto impulsounos a facer este libro co obxectivo de recoller os contidos que nela se amosaban e darlle un formato permanente a unha exposición temporal que, como o patrimonio cultural inmaterial, é efémero e pode esvaecerse de non continuarmos a transmitilo. Así que, termos a exposición plasmada en papel permítenos trasladala de man en man, de boca en boca, como permitiron continuar a transmisión dos cantares aqueles primeiros cancioneros escritos.

O número de persoas que camiñou polo andar do claustro alto durante os seis meses nos que decorreu a exposición ascendeu até 24 000. O interese do público, trasladado en solicitudes, formais e informais, demandando a

continuidade da mostra, afoutou a edición dunha publicación que recolleu os seus contidos, á que se lle sumaron artigos en relación directa cos mesmos, como xa se vén citando. Aos textos de Antón Santamarina, Ana Boullón, Ana I. Mateos, Carme Campo ou Elena Mareque hai que engadir o de Concha Losada, coordinadora do Arquivo do Patrimonio Oral da Identidade (APOI) do Museo do Pobo Galego así como o da técnica que asina este mesmo texto.

O APOI, que botou a andar en 2007, foi un dos alicerces da exposición *Cantareiras. Oralidade. Creación. Transmisión*. Para este arquivo, o Día das Letras Galegas 2025 supuxo amais un aumento significativo das consultas en liña e presenciais aos seus fondos sonoros e audiovisuais, un incremento que se evidenciou xa dende o momento en que se fixo pública a homenaxe ás cantareiras o 5 de xullo do ano 2024. A viralidade coa que a sociedade recibiu a nova fixo que a solicitude dos materiais ao arquivo correse a mesma sorte.

Os datos estatísticos do seu repositorio en liña mostran unha clara subida dende o ano 2022 coincidindo cun novo auxe do fenómeno *tradi*, así como coa consolidación do seu persoal técnico. Porén, o récord de descargas acábase en maio de 2025, no que chegan ás 10 953. Isto debeuse, nomeadamente, a que o APOI custodia, entre outros moitos fondos, as cintas do traballo de campo que forneceu o *Cancioneiro popular galego* (Schubarth e Santamarina 1984-1996), entre cuxas gravacións se encontran as voces de Rosa e Adolfinia Casás Rama mais tamén dalgunhas das Pandeireteiras de Mens. Por iso, homenaxealas veu consolidar a demanda deste fondo, depositado na institución hai máis dunha década, así como a súa posta en valor mediante o seu estudo e difusión.

A magnitude acadada polo patrimonio inmaterial custodiado neste arquivo reflectiuse ao medrar o número de colaboracións en publicacións, exposicións así como en reportaxes e documentais que foron unha constante ao longo deste período. De igual xeito existiu un aumento significativo no interese por coñecer os labores internos do arquivo. Dunha banda, pola afluencia de alumnado en prácticas e voluntariado, e doutra, pola cantidade de visitas solicitadas por parte de centros formativos e outros colectivos asociados. Este ano tamén estivo marcado polas novas achegas de material orixinal á vez que investigacións e homenaxes proporcionaban novos datos das informantes que xa facían parte do arquivo.

No referido á doazón de novos materiais orixinais, estes continúan a chegar maioritariamente en soportes practicamente obsoletos como poden ser a día de hoxe as cintas de casete. Aínda así, cada vez máis, fanse achegas

xa en formatos dixitais ou transferidos por medios electrónicos. No primeiro caso, o cambio de soporte é o paso decisivo para garantir a súa preservación logo de observar o seu estado de conservación. En canto aos novos medios e soportes caben destacar iniciativas que pensan no APOI como plataforma de difusión.

É o caso do proxecto colaborativo *Entre Todas*, promovido polo grupo de traballo Andar cos tempos (Ana García, Carme Campo e Chus Caramés) e a compiladora María Vidal Solla. O seu obxectivo é dar a coñecer e honrar o labor do maior número posible de portadoras así como saber dos seus repertorios, cantos e toques característicos. Estas achegas foron partilladas de xeito voluntario tanto por recolletores e recolledoras que coñeceron e rexistraron informantes patrimoniais coma por particulares que atoparon nesta iniciativa a oportunidade de compartir breves cortes de son das súas familiares, que moi probablemente non chegarían doutro xeito ao arquivo. Todas elas pasarán a encher, a curto prazo, o repositorio de acceso libre e en liña do APOI. Novas fórmulas que consolidan a necesidade de contar cun arquivo que acolla e comparta os rexistros e saberes do patrimonio cultural inmaterial galego.

Outro exemplo relevante, aínda que de cariz máis habitual, foi a dixitalización dos materiais inéditos propiedade de Eva Castiñeira, de quen apenas se conservaba un disco gravado nun estudio profesional no ano 1981 co título de *Recolleita vol. I*. Foi o seu fillo, Juan José Alvite Castiñeira, quen trouxo até o Museo do Pobo unha cinta VHS con gravacións caseiras dunha viaxe familiar e dúas casetes regravadas pola propia Eva. Mentres que o vídeo si proporcionou datos relevantes da informante, das cintas non se obtiveron os mesmos resultados. Nelas mesturábase a súa gravación de estudio con cancións e músicas modernas. Con todo, pode extraerse destes documentos a importancia que ela se daba a si mesma en calidade de cantante, autovalidándose e reproducindo o seu éxito profesional cando o seu nome practicamente desaparecera da historia da música galega ficando invisibilizada.

Sorte distinta correron os materiais relativos á figura de Concha de Agrade, Concepción Casal Eiriz, informante de Dorothé Schubarth en 1980. Presente na exposición e tamén no APOI, as súas gravacións foron solicitadas para unha homenaxe na súa vila natal. Mais, durante o proceso de investigación, apareceron dúas cintas máis que alumearon xa non só o seu nome completo, senón tamén a súa historia de vida. Esta informante patrimonial non deixou de cantar nin cando os lugares e labores innatos para facelo mudaran ou desapareceran. Ela atopou no coro parroquial a

continuidade da súa faceta de transmisora e creadora xogando un papel relevante na comunidade, tal e como aínda lembran e manifestan a súa familia e a súa veciñanza.

Disto tratan as homenaxes, de visibilizar, recoñecer e emocionar. Montes de datos e anécdotas conseguiron atravesar o público, que se envolveu co propio e co alleo, co intrínseco a todas nós. O pulo desta celebración trouxo nomes, mais tamén avoas, nais, tías, madriñas, veciñas... que perpetuaron a nosa lingua e a nosa tradición sen seren, en moitos dos casos, conscientes diso. Con todo, son moitas as mulleres das que aínda continúa a haber pouca información, polo que sería de interese seguir xerando coñecemento en conxunto, sen desvencellarse da colaboración da sociedade. A achega de calquera dato ou nome pode resultar relevante para seguir sacando á luz o noso patrimonio e que este resplandeza cada vez con máis forza. Se algo veu constatar a musealización dun patrimonio vivo é que, como tal, precisa seguir sendo investigado.

A continuidade do legado exposto pasa por seguir transmitindo coa consciencia no presente, andando cos tempos á vez que termamos da tradición. Seguir tecendo fíos que nos permitan non perder ningún elo da cadea. Dende o Museo agarímase o inmaterial a través dos fondos en aberto, de xeito accesible, para o pobo dende o seu museo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Andar cos tempos (2025). *Entre todas* [en liña]. [S.l.]: Andar cos tempos. Dispoñible en <https://www.andarcostempos.org/entre-todas.html>
- Campo Martínez, Carme e Vigo Rodríguez, Isabel, coords. (2025). *Cantareiras. Oralidade. Creación. Transmisión*. Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego.
- Cancela Pérez, Dolores (2022). *Cancioneiro de Buño*. Ferrol: Embora.
- Casás, Richi (2020). *Fuliada na vila*. Santiago de Compostela: aCentral Folque.
- Gago, Xosé, coord. (2025). Concha de Agrade. *Folcast* [podcast]. 19/V/2025. Dispoñible en <https://go.ivoox.com/rf/152656473>
- Ibarra, Joaquín (1775). *Obras posthumas del P. M. Fr. Martín Sarmiento benedictino. Tomo primero. Memorias para la historia de la poesía y poetas españoles*. Madrid: Monasterio de San Martín. Dispoñible en <https://biblioteca-digital.jcyl.es/es/consulta/registro.do?id=8463>
- Museo do Pobo Galego (2007 -). *Arquivo do Patrimonio Oral da Identidade* [en liña]. Dispoñible en: <http://apoi.museodopobo.gal>

- Museo do Pobo Galego (2025a). Faia Díaz. Cantante e creadora: “No arquivo conviven varios tempos...” [vídeo]. *Facebook*. 14/V/2025. Disponible en <https://www.facebook.com/share/v/1JZsusU4Et/>
- Museo do Pobo Galego (2025b). *Cantareiras. Oralidade. Creación. Transmisión [Peza audiovisual]* Santiago de Compostela: Museo do Pobo Galego. Disponible en https://youtu.be/pZSDocTEwtU?si=lHeQOXD_ecmDbAnn
- Puentes-Blanco, Andrea (s.d.). Freire Vázquez, Dolores. En: Emilio Ros-Fábregas, *Fondo de Música Tradicional*. Barcelona: Institución Milá y Fontanals de Investigación en Humanidades. Disponible en <https://musicatradicional.imf.csic.es/informant/1538>
- Schubarth, Dorothé e Santamarina, Antón (1984-1995). *Cancioneiro popular galego*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.